

נתחייבתי כיון שבגדרי נזיקין אין כל סיבה לחייב בשעה הראשונה. אך כן מבואר להדיא בכתובות לד ע"ב, שאם הניח להם אביהם פרה שאולה וטבחוה ואכלוה אם הניח להם אביהם נכסים משלמים, ומוכח שנשתעבדו הנכסים בחיי אביהם. וכתבו התוס' שם (ד"ה 'אבל'), וכל הראשונים, שהוא מטעם שפשע ומאותה שעה נתחייב ונשתעבדו הנכסים.

לכאורה נראה שגם לדעת הקצות חיוב התשלומים של שומר הוא חלק מחובת ההשבה. אלא שלדעתו עד עכשיו לא התחייב בהשבה, ומשעת פשיעה הוא מתחייב בהשבה. נראה שצריך לומר שהשומר התחייב לתקן את מה שעשה. שומר חייב לשמור, ואם שמר בצורה לא ראויה ופשע נתחייב לתקן את אשר קלקל. עד עכשיו חייב היה לשמור, ואולי גם להחזיר, כפי שנתבאר לעיל, ומשעה שפשע נתחייב לתקן ולהשיב אותו או את דמיו, נכסיו משתעבדים והוי מעכשיו איני יודע אם פרעתיך. אך בדברי הקצות מבואר שהוא כולל תחת ההגדרה הזאת גם מצבי פשיעה שלא מחייבים בתשלומים כמו שומר שמסר לשומר, שם אם היתה מתה מחמת הפשיעה הזאת לא מוטל על שומר חנם או שומר שכר לשלם. כלומר, אין זו פשיעה מחייבת, אלא שהשואל חייב גם במתה, וכשמסופק אם מתה מחמת מלאכה הוי איני יודע אם פרעתיך, והסיבה לזה היא שהשומר התחייב לתקן מרגע הפשיעה.¹³ אנו לומדים כאן הגדרה מחודשת, שהשומר מתחייב בשמירה בשעה ראשונה ובדמים בשעה אחרונה, וברגע שפשע יש עליו חיוב לתקן. ואף שפשיעה כזאת לא מחייבת את הממון מחייבת היא לתקן, ואם קודם שתיקן קרה כבר דבר שמחייבו ממון, גם אם לא מחמת שלא תיקן, הוא מכלל חיובו הראשון, ובספק הוי 'איני יודע אם פרעתיך'. וצ"ע רב.

אך בגמ' בכתובות ובראשונים לא מבואר שחייב אלא בפשיעה שמחייבתו בפועל, כי מחמתה ניזוקה הבהמה, ואולי דוקא בכה"ג נתחייב מאותה שעה. ובאמת גם שם לא נאמר הדבר אלא לגבי השעבוד, וכעין סברת ר"ש שקופ לעיל, ולא נאמר שחייב מאותה שעה והוי 'איני יודע אם פרעתיך'.

י. חיוב השבה כסיבת חיוב ופטור יסודית בשומרים

בראשית הדברים פתחנו במשנה בב"ק קיח ע"א בה מבואר ששומר חייב להחזיר את הפיקדון. זהו חיובו הבסיסי כחלק משמירתו, וכשאינו מחזיר חייב לשלם, ואף אם אינו יודע חייב לשלם. נראה שחיוב תשלום זה אינו כשאר חיובי תשלום של שומרים שהם על מה שקרה לחפץ, אלא זהו חיובו הבסיסי של השומר להחזיר את מה שקבל. ונפק"מ שבחיוב זה לא יהיה פטור של בעליו עמו, שכשם שכשהחפץ בעין מחזיר אותו, כך גם כשאינו בעין וספק שמא אצלו הוא, ישלם, שהרי עדיין לא השיב. משא"כ אם ברור

שהחפץ נשבר או אבד וכדומה שכאן אינו חייב אלא מחיובי תשלומי שומרים ובוזה יש פטור של בעליו עמו.

ונראה עוד לומר שאם לאחר ששילם ימצא החפץ, אלא שנמצא שנשבר באונס לאחר ששילם, השומר יקבל את כספו חזרה כיון שמתברר שלא היה צריך להשיב. למרות שאם מתה הבהמה בבית גנב, ולכאורה ה"ה שמתה לאחר שנאבדה, חייב השומר כדאיתא בדף לו ע"ב.

בגמ' בדף לה ע"א מובא מקרה נוסף בשומר שלא ידע היכן הניח את הפקדון: 'ההוא גברא דאפקיד כיפי גביה חברה, אמר ליה הב לי כיפי אמר ליה לא ידענא היכא אותבינהו, אתא לגבי דרב נחמן אמר ליה כל לא ידענא פשיעותא היא זיל שלים...'. דין זה נפסק בשו"ע בס"י רצא סע' ז: 'המפקיד אצל חבירו בין כלים בין מעות ואמר תן לי פקדוני ואמר לו השומר איני יודע אנה הנחתי פקדון זה... הרי זה פושע וחייב לשלם מיד'.

אפשר להבין שהפשיעה בה מדובר היא פשיעה רגילה של שומרים, שהשומר פשע והתחייב בגלל שקרה לחפץ משהו. החפץ אבד, והשומר מתחייב בחיוב אבדה. לפי זה יפטר השומר אם היה 'בעליו עמו'. אולם אפשר לומר שיש כאן חיוב בסיסי יותר, שדומה לחיוב ההשבה. הפשיעה היא בזה שאינו יכול להשיב. תמיד כשטוען שאבד אינו חייב להשיב כיון שהחפץ אינו בעולם ונפטר מחיובו זה, ואינו חייב אלא בדמיו, ובמקרה של בעליו עמו פטור מחיוב זה. אך כאן שאינו יודע שאבד, חייב בהשבתו כמו שחייב בשמירתו, ואין בעליו עמו פוטרו.¹⁴ הנתיבות מזכיר שם (ס"ק יד) שהחיוב בזה דומה ל'איני יודע אם החזרתי' ולא יהיה בו פטור של בעליו עמו: 'אמנם לפענ"ד נראה דפשיעה זו מטעם מזיק היא דאפילו בבעלים חייב... וראיה לזה דאי לא תימא הכי כשטוען איני יודע אם החזרתי בפקדון ליפטר כשהיה הפקדון בבעלים וכו'.

הנתיבות מדמה זאת לאיני יודע אם החזרתי, אך ביאר שהוא מדין מזיק וכתב שדין זה קיים אף אם אינו שומר. ונראה להסביר שמי שלקח חפץ מחברו, אף אם אינו גזול וגם אינו שומר, אם לקיחתו גורמת שאינו מחזיר, שהרי שכח היכן הוא, הרי הוא מזיק בלקיחתו. וא"כ כל מי שלוקח צריך להחזיר, שאם לא כן נמצא שמזיקו בלקיחתו, וגם שומר מדין זה עצמו חייב. אך צ"ע אם חיוב זה יחשב חזקת חיוב ויתחייב ב'איני יודע אם החזרתי', כי לכאורה לא נתחייב משעה ראשונה בלא ששכח אחר כך. ויל"ע.

14 ר"ש שקופ רוצה ללמוד שיש לשומר חובת השבה מכך ששומר חייב כגנבה ואבדה. במקרים אלו החפץ לא נפסד אלא הוא קיים במקום אחר וככ"ז השומר חייב, ומכאן שחיובו הוא על זה שלקח להשיב את החפץ. ראיה לזה יש בפרק השואל שם הגמ' מחלקת בין אונס כעין גניבה לאונס רגיל שבאונס כעין גניבה אפשר למטרח ולמית.

יש לדון גם מה הדין אם ימצא את הבהמה מתה. האם יפטר, או שאין זה משנה שמתה כיון שהתחייב מלכתחילה. כיון שהחיוב הוא חיוב השבה או מזיק אפשר לומר שיפטר.¹⁵

בשור"ע בסעיף ט פסק, שבפרה שפשע בה ויצאה לאגם ונגנבה ומתה בבית גנב שאף על פי שמתה חייב לשלם כיון שמשעת גניבה התחייב, והוא מהגמ' בדף לו ע"ב. ויש להסתפק מה הדין אם הבהמה הוזלה לאחר הגנבה, והוא מצא אותה והשיבה לבעליה. האם יושב לו כל כספו, או שכבר נתחייב משעת גניבה, וכמו שאם מתה לא נפטר, גם אם הוזלה לא יוחזר לו כל כספו, כיון שבאמת חייב היה לשלם.

יש ללמוד על כך מהמקרה של 'כיפי' בדף לה ע"א, שם רצתה הגמ' לומר שיחזיר את הכיפי בגלל ששומא הדרא ומשמע שמצד דיני שומרים היתה גביית הממון מוצדקת. למסקנה הגמ' דוחה שהיתה זו שומא בטעות, ונחלקו הראשונים בהסבר המסקנה:

רש"י ור"ח בארו שאף ששומא לא הדרה, כאן כיון שנמצאו הכיפי זוהי שומא בטעות מעיקרא, 'דסבור היה שאבדו הנזמים והרי לא אבדו' (רש"י ד"ה 'דשומא'). נמצא שהסיבה לחזרת הכיפי היא שכשנמצאו הכיפי בביתו התברר שבאמת לא היה חיוב מעיקרא. משמע שאם באמת אבדו הכיפי, אף שנמצאו לא תתבטל השומא אלא כדין שומא הדרא. ונמצא שאם הוזלו הכיפי לא יקבל כל מה ששילם בחזרה.

הרמב"ן מבאר אחרת, שכיון שהשיב את הכיפי בסופו של דבר יצא ידי חובה. השומא היתה באמת מוצדקת, ובכל זאת זו שומא בטעות. הרמב"ן כותב: 'נראה לי שאע"פ שאבדו הכיפי ועכשיו נמצאו הוא שומא בטעות, דאיהו לא הוה מחויב ולא מידי כיון דהשתא הדר ליה ממוניה בעיניה'. הרמב"ן אומר שכיון שהשיב את הכיפי נפטר מחיוב השומרים שהיה עליו מעיקרא. אף שהיה חייב בדיני שומרים, ואם היו נשברים הכיפי אף באונס לא היה נפטר, בכל זאת אם השיב את הכיפי נפטר מחיוב הדמים, ונראה שגם אם הוזלו הכיפי – יפטר. ונראה מזה שחויבו של שומר, גם כשקרה משהו, הוא מצד שלא השיב את הפקדון. ונמצא שיסוד חיובו הוא ההשבה.

יש להסתפק מהו הדין אם אבד הפקדון ושלם, ולאחר מכן נמצא הפקדון ונשתנה. אם השנוי קטן, שלא חשיב שינוי אצל גזלן, מסתבר שלא הוי אלא כהוזל, ולרמב"ן יחזיר ויפטר למפרע מחיובו. אך אם השתנה שינוי שחשיב שינוי אצל גזלן, יש להסתפק האם הוא כמתה, ונמצא שלא השיבו ונשאר בחיובו, או שבשומר ישיבו כמות שהוא שהרי לא קנאו בשינוי, ועל השינוי גופא לא התחייב, ויפטר לרמב"ן מחיובו.

15 לפי הנתיבות נראה שחייב גם מטעם אבדה, ואז גם אם מתה לא יפטר כשאין בעליו עמו, וגם מטעם מזיק. ואף אם בעליו עמו יתחייב, אך אם תמצא הבהמה מתה יפטר. אלא שכל שומר שאבד את החפץ אינו חשוב מזיק באבדתו, ורק כאן שלקח ושכח היכן הוא, נמצא שהזיקו בלקיחתו. אך לפי מה שרצינו לומר שזהו חיוב השבה, הרי הוא דוקא אם לא אבד החפץ, וצריך לומר שכאן אינו חשוב אבידה. ועייין.

תקפו כהן – בירור בשיטת הרמב"ם

הרב אריאל אדרי שליט"א

תקופת תשס"ו

תקופת תשס"ו

א.

הרמב"ם בהל' בכורות (פ"ב ה"ו) פסק כמ"ד תקפו כהן אין מוציאים מידו, וז"ל: 'אבל אם ילדה מין סוס או גמל אע"פ שיש בו מקצת סימני פרה הרי הוא ספק בכור, לפיכך יאכל לבעלים ואם תפסו כהן אין מוציאים מידו'. הקשו על הרמב"ם שדבריו סותרים את סוגית הגמ' בב"מ (ו ע"ב) שהסיקה כדעת רבה הסובר תקפו כהן מוציאים אותו מידו. רב חנניה הביא ראיה לדבר מברייתא – 'הספיקות נכנסים לדיר להתעשר ואי ס"ד תקפו כהן אין מוציאים אותו מידו אמאי נכנסין לדיר נמצא זה פוטר ממנו בממונו של כהן', ולא נדחתה קושיה זו. א"כ נראה שמבואר בגמרא שיש לפסוק כמ"ד תקפו כהן מוציאים אותו מידו.

עיקר עניננו כאן הוא לבאר את שיטת רבינו חננאל בסוגיה זו, שנ"ל שהוא מקורו של הרמב"ם. הובאו עיקרי הישובים האחרים בדברי הרמב"ם, ע"מ לעמוד על ההבדלים שבינם לבין שיטת ר"ח ביחס לפשט הגמרא וביחס להגדרת הבעלות אליבא דמ"ד תקפו כהן אין מוציאים אותו מידו.

ב.

הרשב"א (בתשובה סימן שיא) כתב שהרמב"ם סמך על דברי רב המנונא הסובר תקפו כהן אין מוציאים אותו מידו, משום שזהו הפרוש הפשוט למשנה בטהרות שכתבה שהדין בספק בכורות הוא 'המוציא מחבירו עליו הראיה', ומשמע שכל מי שמוציא עליו הראיה ולא דוקא הראשון. גם רבה שדחה את דברי רב המנונא כוונתו לומר שאין ראיה מן המשנה אך מסתבר שאינו חולק עליו בעיקר הדין. אמנם רב חנניה שהביא ראיה מברייתא דהספיקות, ודאי חולק וסובר תק"כ מוציאים אותו מידו אך אין הלכה כוותיה. אכן עדיין קשה כיצד יתרן הרמב"ם את הברייתא דהספיקות עצמה. הרשב"א תירץ 'אמר לך רב המנונא דלא דמי דשאני בכור דקדושה הבאה מאליה היא... והלכך הא ספק בכור ספק גמור הוא ולא איתחזק ביה ישראל יתר מכהן ולא כהן יתר מישראל. ואע"ג